

Gintarė Bakūnaitė

Žurnalistė, 25 m.

Kaip dideli dalykai tapo mažais

Sugrįžau kūnu, bet mintys dar klajoja vėjų nugairintose ir sausros nualintose stepėse. Dar niekada gyvenime nebuvo taip sunku sudėlioti minčių ant lapo, nors, kiek save atsimenu, iš to valgau duoną.

Kai įžengėme pro oro uosto duris ir pamačiau tą minią žmonių, širdis nusirito į kulnus. Nežinau, ar todėl, kad dar visai neįsivaizdavau, ką pasakyti, ar todėl, kad neaprėpiamų platybių apleistose kapinėse sutikti žmogų buvo praktiškai neįmanoma.

Pirmas rytas namuose buvo mažų mažiausiai keistas. Užsikaičiau puodelį kavos ir ta kava jau buvo kitokia. Be kondensuoto pieno, ne tirpi, ne tokia skani, ne tokiom šaltom rankom paruošta.

Išvažiuodama galvojau, kad ši kelionė primins šuolį parašiotu. Iš pradžių lauki su jauduliu, pakilus grožiesi vaizdu, iššokus bijai, po to tampa sunku kvėpuoti, bet kai nusileidi ant žemės, apima milžiniškas laimės jausmas.

Klydau. Visai nepanašu. Nes po 10 dienų gyvenimo visai kitokioje realybėje nusileisti ant žemės ne taip paprasta. Dalykai, kurie atrodė tokie dideli išvažiuojant, dabar atrodo labai labai maži. Nebepykdo per kaitri saulė ar netikėtai užklupęs lietus.

Iš bėgimo rato, kuris taip greitai įsuka kasdienybėje, išeiti būnant namuose praktiškai neįmanoma. O mes visi gavome dovaną atsitraukti. Atsitraukti nuo pakoreguotų šypsenų socialiniuose tinkluose, nuo rutinos darbas-namai, nuo mandagumo klausimų „kaip sekasi“. Turėjome 10 dienų tikrumo, buvimo čia ir dabar. 10 dienų laisvės jausmams, mintims, išgyvenimams.

Dėkingumas už dėkingumą

Kai prieš išvažiuodami stovėjome stotyje, buvau tikra – manęs tai nepalies. Nemėgstu oficialių kalbų, pagal scenarijų suplanuotų žodžių. Bet tą akimirką, kai kalbėti pradėjo bendražygės Aistės mama, iš gelmių ašaromis prasiveržė jaudulys, suvokimas, kiek daug kitiems tai reiškia. Tąsyk gavau šansą į situaciją pažiūrėti kitomis, mamos akimis. Ir akimirką atrodė, kad jos žvilgsniu matau kartu su kitais 23 žmonėmis prieš minią stovinčią dukrą. Dukrą, kuri pasiryžusi keliauti į pasaulio kraštą vardan atminimo tų, kurie negrįžo namo.

Aš nepamenu, ką Aistės mama pasakė. Pamenu tik virpantį balsą ir tas baimės, vilties ir pasididžiavimo pilnas akis. Pratrūkau. Skruostais riedėjo ašaros ir aš negalėjau sau pasakyti „stop“. Tai buvo dėkingumas už dėkingumą, tikėjimas už tikėjimą, meilė už atsidavimą, rūpestis už jaudulį.

Kai sėdėjome lėktuve, buvau rami kaip belgas. Dar nežinojau, ko tikėtis, ir vaizduotė tikrai nebūtų sukūrusi nieko panašaus, ką teko pamatyti, pajauti ir išgyventi.

Ekspedicijos pradžia nebuvo lengva. Kadangi paskutinėmis savaitėmis pasikeitė lokacija, nuvykus į vietą dažnai keitėsi planai. O planuoti Kazachstane – tikras iššūkis. Jei kazachas sako, kad atvyks 9 val., tai gli būti, jog vėluos pusvalandį. Jei bandai susiorganizuoti nakvynės vietą, tai gausi atsakymą – pirma pavalgykim, o po to viską sugalvosim. Toks neapibrėžtumas gyvenime mane itin erzina ir net kelia nerimą, bet ten kažkaip įsijungė kitoks režimas, net mane pačią nustebinęs gebėjimas priimti situaciją tokią, kokia ji yra, ir pabūti joje.

Bekraštė mirusiųjų žemė

Kelionės pradžioje turėjome nemažai susitikimų su mums gelbėjusiais Lietuvos ambasados darbuotojais, aplankėme kelis muziejus. Ten išgirstos istorijos leido labiau prisiliesti prie Kazachstane lietuvių išgyvento siaubo, kančios, nesuvokiamo žiaurumo, bejėgystės ir beprasmybės. Bet vieną akimirką pagavau save galvojant – nejaugi tokia ir bus ekspedicija, blaškymasis po ekspozicijas. Išsigandau. Per greitai.

Jau po kelių dienų Kazachstane įžengėme į Temirtau kapines ir ėmėme ieškoti čia atgulusių lietuvių kapų. Pirmoji mintis buvo – nėra jokių šansų. Atrodė, kad ieškome adatos šieno kupetoje. Kapas buvo prie kapo, tvora prie tvoros, stačiatikių kryžiai susimaišę su katalikiškais. Įėjus į kapines atrodė, kad tai bekrastė mirusiųjų žemė.

Kadangi buvo karšta, į kapines atėjau su šortais ir basutėmis. Po pirmųjų minučių mano kojos buvo suraižytos aukštų aštrių žolių, o pėdos juodos nuo dulkių ir žemių. Bet kažkur pasimetė mane neretai lydintis zyzimas „au, skauda, uoj išsipurvinau“. Gal todėl, kad nerūpėjo, gal todėl, kad tikslas atrodė svarbesnis. Nardėme tarp kapų, o su kiekvienu nusitrynusiu, surūdijusiu arba tik numeriu pažymėtu paminklu galvoje vis garsiau skambėjo nevalingas „nepavyks“. Ir tada kažkas sušuko: „Lietuvis!“. Po to dar vienas ir dar vienas. Kaskart rasta lietuviška pavardė atrodė maža pergalė ir maža duoklė tiems, kurie ne savo noru buvo priversti akis užmerkti sustabarėjusioje žemėje, iš kurios net žoles rauti sekėsi sunkiai.

Prisipažinsiu, aš nemėgstu mirusiųjų kulto. Dažnai Lietuvoje man kapinės primena kolektyvinius sodus ir varžytuves – kurio paminklas didesnis, brangesnis, kas gražesnių gėlių pasodino. Bet tai, ką pamatėme Kazachstane, sunku apskritai vadinti kapinėmis. Geriausiai tinkantys žodžiai – panika ir šiukšlynas. Vienaip ar kitaip visą gyvenimą mokiausi saugoti prisiminimus, o tose platybėse palikti ir pamiršti lietuvių kapai atrodė kaip našlaičiai. Vienose kapinėse, jau Balchaše, komandos draugai sakė, kad įpusėjus ekspedicijai jų niekas nebestebina, o aš nuoširdžiai sakiau, kad mane pamatyti vaizdai vis dar glumina. Kažkur radau dantų šepetėlį, o kelių kilometrų spinduliu voliojosi žmogaus kaukolė. Ir tada esmė atsiranda ne kapinėse, o, rodos, visiškai paprastoje pagarboje žmogaus gyvybei ir mirčiai.

Mirties aš bijau. Gyvenime esu pamačiusi jos veidą iš labai arti. Neromantizuotą, ne įsivaizduojamą, o brutalų ir tikrai visai negražų. Ir tose kapinėse pamačiau dar kartą. Kitaip. Turėjau akistatą su kūno ir atminimo laikinumu. Akistatą su mintimi, kad net ilgus kelius nuėjusieji, širdis atidavusieji ir kančias patyrusieji išnyksta. Išnyksta kaip užrašai ant paminklų. Išnyksta net iš širdžių ir minčių. O pasaulis

toliau lekia. Ir apėmė rankas žemyn sverianti beprasmybė. Ir bejėgystė, nes pakeisti to tiesiog neįmanoma. Įmanoma tik nepraeiti, tylą pagerbti ir susitaikyti.

Kaip kotletas privertė perlipti per save

Trečiąją ekspedicijos dieną lankėmės Dolinkos kaime. Čia pasilikome ir pietums. Buvome jau gerokai praalkę, nes daug laiko praleidome kelyje, o po to mažiausiai kelias valandas vaikščiojome muziejuje, kuriame buvo viso Karlago vadavietė, tad ryte valgyta avižinė košė jau nebeteikė sotumo jausmo.

Pietums atėjome į vietinę valgyklą, įsikūrusią sename apgriuvusiame pastate. Šalimais buvo kaimo krautuvė ir akimirka atrodė, kad grįžome keliais dešimtmečiais į praeitį. Mano draugai puikiai žino, kad esu pasakiusi griežtą NE net Vilniaus valgykloms, kurios savo atmosfera ir švara šviesmečiais pranoksta tą mūsų aplankytąją Dolinkoje.

Ant stalų buvo ištiestos raudonos „kljonkės“ (taip vadina mano mama), o vos įžengus pro duris paklerusioje spintelėje buvo įtaisyta kriauklė. Tik vanduo baigėsi net pusei komandos nenusiplovus rankų. Ir čia aš visomis prasmėmis perlipau per save. Net be didelių pastangų. Suvalgiau viską ir pagalvojau: „Vau, Gintare, ar čia dar tikrai tu, ta kuri net salotų kavinėse nevalgo, nes atrodo per mažai higieniška?“

Lietus

Trečiąją ekspedicijos dieną komanda skilo į dvi grupes. Tąkart glėbesčiuodamiesi dar nežinojome, koks iššūkis laukia mūsų, pasilikusių Karagandoje. Ir prasivėrė dangus. Lijo be pertraukos, be atokvėpių. Ir net apsirengus visus šilčiausius rūbus (o jų buvo vos keli) kaulus vėrė šaltis. Šalčio pakęsti aš negaliu, bet šiandien aš daug atiduočiau už galimybę pabūti tame lietuje, pažiūrėti į tuos komandos draugų sustirusius veidus, nes tai buvo dienos, kai prapliupo ne tik lietus, bet ir juokas.

Tą juoką keitė pyktis, pyktį arbata, o tada vėl juokas. Ir kai grįžus namo, jau kitą dieną, Vilnių nuplovė lietus, veide suspindo nevalinga šypsena. Tai buvo dienos, kai išmokome nebijoti būti savimi.

Kai nebeliko tavo-mano kava ir arbata. Dienos, kai šilčiausi vaikinų drabužiai pamainomis patekdavo vis pas kitą komandos merginą. Kai nebuvo gėda už tyčiom ar netyčiom išsprūdušį keiksmąžodį.

Lijo tris dienas. Jau pirmąjį vakarą, kai temperatūra nukrito iki rudeniškų +8 laipsnių, ištuštėjusį arbatos puodelį keitė vis naujas. Nors toks iki kaulų čiulpų besiskverbiantis šaltis ir žinojimas, kad su savimi neturi to ilgo storo mamos megzto megztinio (apie jį aš svajojau ne kartą), kitomis aplinkybėmis man tikrai sugadintų nuotaiką, šį kartą buvo kitaip.

Taip, bambėjau. Net ne kartą. Bet komandos išsvermingumas ir išradingumas man kėlė šypseną. Jau pirmąjį vakarą prie laužo atsirado juokinga iš kelių statybinių palečių ir skardos gabalo surešta būstinė. Nes juk gaminti valgyti ir prižiūrėti laužą tai reikia.

Kai pirmą kartą pamačiau po tuo menku savadarbiu stogeliu ant šieno ryšulių sėdinčius du susilenkusius komandos draugus, nuoširdžiai nusijuokiau. Gal truputį iš beviltiškumo, bet labiausiai žavesį kėlė staigus prisitaikymas prie situacijos.

Sutemo. Sėdėjau pavėsinėje, kurią kaip ir savo kiemą, mums sutiko užleisti Karagandoje gyvenantys lietuviai, ir bijojau eiti iki palapinės. Nenorėjau nė pagalvoti apie miegą šaltyje ir drėgmėje. Bet pirmasis vakaras buvo tik įžanga. Ir išmiegojau ne taip prastai, kaip tikėjausi. Tąkart.

Po nakties laukė darbas kapinėse. Tai reiškė braidžiojimą po šlapią, aukštą žolę ir krūmynus. Ir vėl – išradingumas. Kadangi buvo šiltų rūbų deficitas, reikėjo turimus rūbus pasistengti kuo ilgiau išlaikyti sausus. Ir aš nuoširdžiai buvau nustebinta sumanymo įdarbinti šiukšlių maišus. Taip, apsvynioję juos ant kojų tikrai atrodėme mažų mažiausiai juokingai, gal net kvailai, bet tą dieną galėjome visą savo dėmesį sutelkti į lietuvių kapaviečių paieškas dar vienosose gigantiškose, sunkiai praeinamose kapinėse.

Po dienos sekė naktis. Dar viena lietaus naktis. Vėjas vis daužėsi į vartus. Temperatūra nekilo. Pavėsinėje ant mūsų ištemptų virvių kabojo šlapi, nė kiek nedžiūstantys rūbai. Ši naktis buvo

baisiausia. Užmigau sunkiai, nes vis krėtė drebulys. Galiausiai pavyko nusnūsti kelioms valandoms, kol paryčiais, maždaug 3-4 ryto, pabudau nuo šalčio. Nebegelbėjo nei pirmos pagalbos antklodė, kuri, išvažiuodama buvau tikrai, sušildys, jei bus šalta, nei termo drabužiai, nei ant viršaus užsivilkta džemperis. Gerklės skausmas signalizavo apie pulti pasiruošusį peršalimą. Tą naktį pajutau keistą, iki šiol nepatirtą jausmą – norėjau, kad pradėtų švisti. Kad neberekėtų miegoti. Norėjau keltis ir kažką veikti, nes atrodė, kad miegmaišyje ilgiau neišbūsiu nė minutės. Galiausiai, dar kelioms valandoms užsnūdau.

Atėjo rytas. Gerklės skausmas vis stiprėjo. Arbata nebešildė rankų. Aplink buvo šlapia, o apsiniaukęs dangus rėkte rėkė – bus dar lietaus. Juokas skambėjo tyliau, veiduose mačiau pavargusius šypsnius, matyt, ir maniškis buvo panašus. Gal dėl nuovargio, gal dėl skubėjimo tądien nebepasidarėme jau praktikoje patikrintų kelnių apsaugų iš šiukšlių maišų. O gal tiesiog atrodė, kad kitaip nebebus. Ir tai buvo rimta klaida, nes pasiekę kapines, kuriose tęsėme čia palaidotų tautiečių atminimo vietų paieškas, kiaurai šlapi buvome po pirmų 5 minučių.

Klaidžiojome kapinėse ir aš pagavau save, jog stengiuosi gerokai mažiau. Batuose kliuksėjo vanduo ir galėjau galvoti tik apie tai. Ir dar apie sušalusias rankas, į kurias, atrodė, šakos kaskart atsitrenkdavo vis skaudžiau.

Iš kapinių išėjome po geros valandos. Pietauti. Jaučiau, kad mano viduje plakasi pyktis, nuovargis ir beviltiškumas. Ir visa tai išsiliejo ašaromis. Būčiau galėjusi save sukontroliuoti. Bet nenorėjau. Ir supratau, kad verkti kartais man labai patinka. Ne dėl paties proceso, o dėl to, kad tai bene geriausiai man padeda išvartyti iš savęs visas laužančias emocijas ir mintis. Tai nebuvo ašaros iš liūdesio, skausmo ar ilgesio. Tai buvo neigiamų emocijų perteklius, kurio nešiotis su savimi nei norėjosi, nei buvo prasmės. Tos kelios minutės iškrovos vėl įjungė racionalų protą ir sugražino jėgas.

Mėgstamos alyvos gavo kitą prasmę

Toliau sekė kapinės. Vienos po kitų. Vienas jau Karagandos kapinėse rastas lietuvis kapas buvo taip apaugęs žolėmis ir krūmais, kad nesimatė net paminklo. O už to krūmo ant beveik visai surūdijusio paminklo slėpėsi lietuviška pavardė. Puolėme tvarkyti ir su kiekviena nupjauta alyvos šaka atrodė, kad jau tuoj tuoj kažką išlaisvinsim. Gal rimtį, gal ramybę. Tos kapinės buvo dar mažiau įžengiamos nei Temirtau, kurias aplankėme pirmiausiai. Vietomis teko lipti per tvoras ir aš jaučiausi lyg daryčiau rimtą nusikaltimą, nes juk tėvai visą gyvenimą mokė – nelipk ant kapo.

Po kelių apsilankymų kapinėse pasiklydau. Mintyse ir jausmuose. Vienodume. Iki šiol užsimerkusi matau aukštas, baltas, mėlynas, pilkas tvoreles, juosiančias kiekvieną kapą. Neperžengiamus brūzgynus. Surūdijusius ir nuvirtusius paminklus. Šiukšlių krūvas. Ir tas keistas jausmas vaikščioti mirusiųjų jūroje neapleidžia. Štai tiek mūsų išėjo. Ir kažkuri mano dalis išėjo kartu su jais. Ir mano taip mėgstamos, kvapnius žiedus mezgančios alyvos, ten pasiglemžusios nemažą dalį atminimo vietų, jau niekada neatrodys kaip pavasario simbolis.

Klykiantis paukštis

Negaliu prisiminti, kuri ekspedicijos diena tai buvo. Ėjome į „Mamočkino“ kapines, kuriose palaidoti politinių kalinių vaikai. Nemažai jų nesulaukė nė metų. Vaizdas nebuvo naujas – šiose kapinėse lankėmės dar trečiąją ekspedicijos dieną kartu su Šiaurės grupe. Kai kurie tąkart savyje neišlaikė emocijų pliūpsnio. Gal sukrėtė tie kone prie kiekvieno metalinio kryželio pakabinti pliušiniai žaisliukai, gal kur ne kur padėti saldainiai. Juos, beje, panašu, kažkoks prašalaitis kartas nuo karto paragauja, nes kapinėse mėtėsi ir ne vienas išlukštentas saldainio popierėlis.

Pirmasis apsilankymas šioje vietoje man buvo ramus. Gal todėl, kad tiesiog tyrinėjau aplinką ir į išgirstus pasakojimus žiūrėjau, kaip į mūsų šalies istorijos dalį. Gal savo darė žurnalistinis šaltumas. Tik kai Giedrė atsirėmė į gerokai parūdijusią kapinių tvorą ir nunarino galvą slėpdama ašaras, gerklėje stoji kažkoks gumulas. Atrodė, kad tą akimirką visu savo baisumu prieš akis išniro bejėgiškumas susimaišęs su sunkiai pamatuojamu apmaudu. Suvokimas, kad kartais esame tiesiog per maži ir per

silpni sustabdyti ar pakeisti. Nusukau žvilgsnį, giliai įkvėpiau ir iš pasalų užklupęs silpnumas pasimetė.

Antrąjį kartą į šias kapines sugrįžome jau tik su Pietų grupe. Mūsų tikslas buvo jas sutvarkyti. Laiko turėjome nedaug, gal valandą ar pusantros. Sutarėme nuravėti takelius, aprauti žoles šalia kiekvieno paženklinto kapo ir nudažyti kryželius.

Žemė buvo sausa, o joje auganti žolė kažkodėl priminė kopų nendres. Tik šios buvo dar sausesnės, aštresnės ir įsikabinusios į žemę tiek, kad kartais išrauti buvo neįmanoma, pasiduodavo tik kerpamos. Kapinėse buvo tylu, visi buvo taip įnikę į tvarkymo darbus (o gal ir į mintis), kad tik retkarčiais pasigirdavo vienas kitas trumpas bendražygių pokalbis. Tylėjau ir aš.

Priėjau prie dar vieno metalinio kryželio. Į šoną ir vėl patraukiau rožinį, dulkėtą pliušinį žaisliuką. Naikinau aplink esančias žoles ir viduje buvo kažkaip tylu, kol visai netikėtai pasigirdo keistas, mažo vaiko klyksmą primenantis garsas. Visi nusčiuovo. Atrodė, kad keliom sekundėm nustojau net kvėpuoti. Pakėliau akis į dangų, o ten ištiestais baltais sparnais virš kapinių sklandė paukštis.

„Kažkaip neįtikėtinas garsas“ – garsiai pasakiau. „Atrodė, kad vaikas verkia?“ – lyg jau žinodamas atsakymą paklausė šalimais kapą tvarkęs ekspedicijos vadovas. Linktelėjau galva. Tylėjome toliau. Baigusi darbą atsargiai atgal prie kapo padėjau rožinį, dulkėtą žaisliuką.

Kitas kryžius, prie kurio patraukiau, buvo visai šalia kapinių tvoros. Darbų eiliškumas buvo tas pats – išrauti, kas išsirauna, nukirpti, ko įveikti negaliu. Betupinėdama aplink kryželį visai šalimais pamačiau žemos betoninės tvorelės gabalėlį. Atsistojau, priėjau arčiau ir supratau, kad čia yra dar vienas kapelis. Be kryžiaus, be vardo, be jokių žaisliukų ar ženklų. Apie jo buvimą bylojo tik žemas, aprupėjęs betoninis aptvaras. Jaučiau, kaip staigiai padažnėjo pulsas, o galvoje skambėjo įkyri mintis – o jei būčiau jo taip ir nepamačiusi.

Kapas buvo įkritis. Jo viduryje – nemaža duobė. Paprastai kapinėse taip nutinka tada, kai žemė pasiglemžia karštą. Bet duobė atrodė neproporcingai didelė suprantant, kokio dydžio galėjo būti vaikiškas karstelis. Neaišku, ar karstas ten apskritai buvo. Jei nebuvo, tai reikėtų, kad tokia įgriuva gali atsirasti tik tuo atveju, jei ten kaip žiaurumo ir nužmogėjimo įrodymas buvo paslėptas ne vienas kūnas, ne vienas sutryptas gyvenimas. Gal keli, gal keliolika. Ir jei atvirai, nesu tikra, ar norėčiau žinoti atsakymą.

Šį kapą tvarkiau su dar didesne jėga ir energija. Tai buvo pats liūdniausias kapas visose kapinėse. Todėl kad jis buvo joks. Ir jo niekam nereikėjo. Tai buvo užmirštas taškas ir taip užmirštoje vietoje. Dabar, kai renku žodžius, nerandu tinkamų tam vaizdai aprašyti. Tik pajutau, kad traukdama kiekvieną žolės krūmą, ypač arčiau įdubimo, bijau, kad iš po žemių ištrauksiu ir tai, ko nenoriu matyti. Tai, kas jau labai seniai atiduota žemei. Galvoje pradėjo skambėti dainos žodžiai:

Mano saujoj dūzgia bitės, tavo plaučiuose vanduo,

Mano saujoj gęsta rytas, liūdnas kaip kareivio šuo.

Mano rankos žvyro pilnos, mala sniegą debesų,

Verkia, rauda mano girnos, aš smingu tau ant pečių.

Niūniavau šią dainą visą laiką. Be pertraukos, be atokvėpių. Kaip mantrą. Kaip maldą. Kaip lopšinę. Tarsi tikėdama, kad bent taip atiduosiu pagarbą ir padėsiu rasti ramybę čia atgulusiems. Mirusiems be kaltės. Net negyvenusiems.

Tądien po darbų jau aš atsirėmiau į seną, parūdijusią kapinių tvorą. Komanda vis dar zujo aplink, šveitė ir dažė paskutinius kryžius. Mano žvilgsnis įsmigo į vieną tašką ir negalėjo pajudėti. Taškas buvo tolumoje. Niekur. Mintys nesidėliojo. Šalia atsistojo Evelina. Kurį laiką ji tylėjo kartu. Tada kiek atsargiai paklausė: „Kaip jautiesi?“ Aš vis dar tylėjau. Mintys toliau blaškėsi neįgaudamos jokio pavidalo. Skambėjo tik keli padriki žodžiai: „Nesąmonė, nesąžininga, absurdas“. Skruostais riedėjo

karštos ašaros. Atsisukau į ją ir tyliai atsakiau: „Va taip“. Toliau tylėjome, nes žodžių buvo per daug arba nebuvo reikiamų. Nėra iki šiol.

Tiems, kurių kapų jau niekas neberas

Baigiantis ekspedicijai prieš susitikdami su Šiaurės grupe turėjome baigti darbus Balchaše. Paskutinė stotelė šiame mieste – Rytinio Kounrado lageris, kuriame kalėjusieji buvo verčiami dirbti su radioaktyviomis medžiagomis. Tai reiškia – pasiūsti tiesiai į mirtį.

Plikuose laukuose iki šiol yra lagerio vartų griuvėsiai. Pro juos buvo vedami visi čia kalėjusieji. Netoli lagerio teritorijos yra dvejios nedidelės kapinės. „Bent tiek“, – pagalvojau. Nes kitose vietose, kuriose lankėmės iki tol, nebuvo net jų. Tik pliki, žmonių kaulais nusėti laukai. Paradoksalu, bet žinojimas, kad bent dalis žmonių buvo palaidoti daugiau ar mažiau civilizuotai – guodė.

Kol dalis komandos vaikinų ant kryžiaus, kuris iškilo šioje vietoje, darė saulutę, mes tvarkėme teritoriją aplink vartų griuvėsius. Šukės, puodelių rankenos, spygliuotos vielos krūva bylojo, kad šiame pragare gyventa. Besimėtantys batai išdavė, kad kažkada su šiuo apavu čia vaikščiota. Gal net užbaigtas gyvenimo žygis.

Prieš važiuojant į Rytinį Kounradą mūsų grupės vadovas Nerijus pasakė: „Šiandien statysime kryžių tiems, kurių kapų neradome ir jau niekas neberas“. Nes arba jie paženklinėti tik išblukti baigiančiais numeriais, arba jų atsiminimu atsikratyta saulės išgairintose stepėse, kurios iki šiol išspjauna krūvas kaulų.

Ir ta mintis neapleido visą dieną. Apie tuos, kurie negrįžo namo ir niekada nesugrįš. Apie nebepamatytas lietuviškas žydinčias pievas, ramybę alsuojančius žalius miškus. Apie tuos, kurie taip ir nerado ramybės. Apie tuos, kurie buvo kankinami, niekinami, žeminami ir iš jų neliko nieko. Net prisiminimo. Ir apie artimuosius, kurie gal iki šiol laukia. Apie gėlą, kuri veria, ir viltį, kuri po

dešimtmečių pradeda žlugdyti. Apie tuos, kurie jau nesusitiks. Kurie negalėjo atsisveikinti, apsikabinti, prisipažinti meilėje ar atsiprašyti. Ir tuos, kurie mirė kančioje, baimėje ir vieatvėje.

Kryžius iškilo. Stovėjome apkabinę vienas kitą per pečius. Skambėjo Vytauto Kernagio „Baltas paukštis“. Ir eilutės „kol dar matau, kol dar girdžiu, kol dar į kalną mano kelias“ man kiaurai persmelkė visą kūną. kažkas viduje tiesiog sulūžo. Gal tada prieš išvažiuojant dideli atrodę dalykai ir tapo tokiais mažais. Į galvą stuktelėjo suvokimas, kad ir koks didelis kalnas būtų, į kurį ketinu įlipti, man labai pasisekė. Nes kažkas savo viršūnės taip ir nepasiekė. Ir niekada niekada nebepasieks.